

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

פליטים יהודים בתקופת השואה

בשביל הזיכרון

כתב עת לחינוך וללימוד השואה

סדרה חדשה – גיליון מס' 13
כסלו תשע"ג נובמבר 2012

עורך: פרופ' גיא מירון
יועצת מדעית: פרופ' דליה עופר
מרכז המערכת: ד"ר אסף ידידיה
כתיבה ועריכה דידקטית:
שני לוריא ויעל ריצ'לר-פרידמן
עריכה לשונית: פנינה לוי
עיצוב גרפי: דבורה ליפשיץ

חברי המערכת:
אבנר שלו (יו"ר), שולמית אימבר,
נעמה אגוזי, בלהה גליקסברג,
ד"ר חוי דרייפוס, שרית הוך-מרקוביץ',
מיכאל ירון, שני לוריא, ד"ר אייל מזרחי,
דורית נובק, ד"ר יעל נידם-אורבייטו,
לאה רושקובסקי, יעל ריצ'לר-פרידמן

תמונת השער: פליקס נוסבאום (1904-1944)
הפליט, 1939
שמן על בד
61x76 ס"מ
אוסף המוזיאון לאמנות יד ושם

בשער האחורי: שרלוט בורושובה (1904-1983)
גירוש, 1965
טוש וכחם
באדיבות אוסף האמנות – מוזיאון בית לוחמי הגטאות

יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה
ביה"ס הבין-לאומי להוראת השואה
המגמה להכשרת מורים

טלפון: 02-6443860 פקס: 02-6443774

ISSN 1565-9844

1 בפתח הגיליון

2 מפלט מאונס

צרפת ודילמת ההגירה 1939-1933
ויקי קארון

12 גלי הפליטים היהודים שהגיעו להונגריה בשנים 1933-1944

קינגה פרוימוביץ

18 מליבה של אירופה למזרח הרחוק

הפליטים היהודים מגרמניה בשנחאי
גיא מירון

26 השרדות בשולי המלחמה

פליטים יהודים-פולנים בברית המועצות במלחמת העולם השנייה
אליענה אדלר

34 תצלומים של פליטים יהודים בפולין

אורית אדוריאן

46 מסמכים

התכתבות בין היודנרט של ולדווה לנשיאות ארגון הסעד העצמי היהודי בקרקוב

52 בשביל החינוך

שני לוריא ויעל ריצ'לר-פרידמן

57 סקירת ספרים

גיא מירון

כתב העת רואה אור הודות לתמיכתם הנדיבה של בני הזוג דנה ויוסי הולנדר

בסיוע ועידת התביעות

קוראים יקרים,

הסוגיות הנוגעות לפליטים – הגדרתה של "פליטות" והבחנה בין הגירה מרצון לבין פליטות מאונס, השאלות המוסריות הנוגעות לקליטת פליטים בסביבה שאליה הם מגיעים והיחס אליהם ועוד – מרבית להעסיק את העולם המודרני, ויש להן מקום מרכזי גם בשיח הציבורי בחברה הישראלית בתקופתנו. שאלות אלו מעלות על סדר היום דילמות חינוכיות וערכיות שעניינן היחס אל הזר, המתח בין מתן העדיפות לצורכי הקהילה המקומית (בספרות המסורתית "עניי עירך קודמים") לבין מחויבותה לבני אנוש אחרים ולעתים אף לבני אותו עם השרויים במצוקה ועוד. המאמרים המוגשים בגיליון זה מציגים מקרי מבחן שונים של חוויות הפליטות היהודית בתקופה השואה ומציגים את השאלות השונות העולות ממנה.

הגיליון פותח במאמרה של ויקי קארון שמציגה את התמודדותה של צרפת – מדינה הידועה במסורת שלה בהענקת מקלט לפליטים – עם סוגיית הפליטים היהודיים שהגיעו או ניסו להגיע לתחומה מהארצות הנתונות בשלטון הנאצי. המאמר מראה כי למדיניות הפליטים של צרפת שעוצבה בשנות ה־30 על רקע חרדות הולכות וגוברות של האוכלוסייה מפני השפעתו של זרם הפליטים על עתידה הכלכלי של צרפת ולאחר מכן גם מפני המלחמה הייתה השפעה חשובה על מדיניותה של צרפת בתקופת הכיבוש הגרמני ובזמן השואה.

שלא כמו בצרפת, שהתמודדה עם דילמת קליטתם של יהודים חסרי רקע צרפתי, רבים מהפליטים היהודים שהגיעו להונגריה בתקופת השלטון הנאצי היו בעלי רקע הונגרי. במקרה ההונגרי, שנידון במאמרה של קינגה פרוימוביץ, התקיים קשר הדוק בין השינויים הטריטוריאליים שכפתה באזור גרמניה הנאצית לזרימתם של הפליטים להונגריה שבעקבות פלישת הנאצים באביב 1944 נהפכה מעיר מקלט לפליטים אל למלכות מוות.

שני המאמרים הבאים בגיליון עוסקים בפליטים יהודים שהגיעו לטריטוריות שאינן צרפת והונגריה ונותרו עד סוף המלחמה מחוץ לתחומי השלטון הנאצי. העיר שנחאי שבסין נהפכה בשלהי שנות ה־30, בשל מעמדה הבין־לאומי הייחודי, למקום מפלט לכמעט עשרים אלף יהודים מגרמניה ומאוסטריה. המאמר השלישי בגיליון מספר על תנאי החיים הקשים שלהם בכרך הסיני, וכן על הפעילויות שבזכותן שרדו רובם על אף התנאים האלה. מאמרה של אליענה אדלר מספר את סיפורם של מאות אלפי הפליטים היהודים הפולנים בברית המועצות. שלא כמו הפליטים היהודים ממרכז אירופה שהגיעו לשנחאי מתוך בחירה, את מרבית היהודים הללו גירש ממזרח פולין לשטחיה הפנימיים של ברית המועצות המשטר הסטליניסטי, ורק לאחר מעשה התברר כי בכך הם ניצלו מאימי השואה.

פרק המאמרים בגיליון נחתם במאמרה של אורית אדוריאן שמציגה את סיפור הגירוש והפליטות של שתי משפחות יהודיות בפולין – אחת מהן נקלעה לפליטות בארצה שלה – מהפרספקטיבה החזותית. התמונות מסייעות לנו להעמיק בהבנת הגורל הייחודי של משפחות מסוימות ומחישות חלק ממצוקותיהם היום־יומיות של הפליטים. סוגיית היהודים הפולנים שהיו לפליטים בארצם עומדת גם במוקד קטעי התיעוד המובאים בחוברת שעוסקים בעיר הפולנית ולודוזה.

הדיון במדור "בשביל החינוך" מעלה שאלות יסוד על גורל הפליטים היהודים בשואה מתוך מגוון הדיונים שהובאו במאמרי החוברות ובעזרת מקורות נוספים.

קריאה מעניינת
גיא מירון

מפלט מאונס

צרפת ודילמת ההגירה

1939-1933

ויקי קארון

במאמר זה מציגה ויקי קארון, חוקרת בולטת של יהדות צרפת בעידן המודרני, את התמודדותה של צרפת עם דילמת הגירת היהודים לתחומה בשנותיו הראשונות של המשטר הנאצי. בצרפת, מדינה אירופית בעלת מסורת של מתן מקלט מדיני לפליטים וארץ יעד מרכזית למהגרים יהודים ממזרח אירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה, תפסה שאלת היחס לפליטים היהודים מקום מרכזי בשיח הפוליטי. המאמר מציג את המפנה שחל במדיניות ההגירה של צרפת וביחסה של צרפת לפליטים יהודיים בתקופה זו. קארון מראה כיצד צרפת, שעד 1933 ניהלה מדיניות הגירה ליברלית למדי, גיבשה בהדרגה - תוך עליות ומורדות - יחס נוקשה יותר כלפי הפליטים שניסו להגיע לתחומה. הסיבות לכך היו המשבר הכלכלי שהשפעתו בצרפת ניכרה לאורך כל שנות ה־30, התגברות לחצי ההגירה על צרפת, הקושי שלה לחסום את גבולותיה, וכן הידרדרות היחסים הבינלאומיים באירופה בעיקר בשלהי שנות ה־30.

גלי הפליטים היהודים שהגיעו להונגריה

בשנים 1933-1944

קינגה פרוימוביץ

קינגה פרוימוביץ, חוקרת תולדות יהודי הונגריה, סוקרת במאמר זה את תהליך זרימתם של גלי פליטים יהודיים - בעיקר מגרמניה ומאוסטריה ולאחר מכן מסלובקיה ומפולין - להונגריה. רבים מהפליטים הללו, שהמאמר מציג הערכות שונות של מספריהם, היו יהודים שהם או אבותיהם חיו עד מלחמת העולם הראשונה בתחומיה של הונגריה - בעיקר באזור הבורגנלנד שהועבר לאחר המלחמה לריבונות אוסטריה, וכן בסלובקיה שהייתה תחת שלטון הונגריה עד תום מלחמת העולם הראשונה. לרבים מהם אף היו קרובי משפחה במדינה ההונגרית. רבים מהפליטים היהודים נמלטו או גורשו לתחומי הונגריה בעקבות שינויי הגבולות שנאכפו באזור בשלהי שנות ה־30 בהשפעת גרמניה הנאצית ושהביאו לעקירתם של יהודים רבים ממקומות מגוריהם. הונגריה, שעל אף מדיניותה האנטישמית שהתמסדה מאז שלהי שנות ה־30, הייתה מקום בטוח למדי ליהודים עד אביב 1944, נהפכה בעקבות הפלישה הנאצית למלכודת מוות לפליטים היהודים.

מליבה של אירופה למזרח הרחוק

הפליטים היהודים מגרמניה בשנחאי*

גיא מירון

כיבושה של העיר שנחאי על ידי היפנים בקיץ 1937 והכפפתה לשלטון בובות סיני הולידו מצב בינלאומי ייחודי שבו לא פעל בעיר שום גוף של ביקורת דרכונים על הנכנסים אליה. יהודי גרמניה ואוסטריה, שהיו נתונים מאז האנשלוס של אוסטריה וביתר שאת מאז פוגרום "ליל הבדולח" בגרמניה ללחצי הגירה קשים, החליטו מתוך מצוקה לפנות אל הלא נודע, וכמעט עשרים אלף מהם מצאו מקלט בכרך הסיני הענקי. המאמר סוקר את המצב הבינלאומי המורכב שאפשר זאת ואת הפרופיל הייחודי של הפליטים היהודים שהגיעו לעיר. הוא מציג את תנאי המחיה הקשים של הפליטים היהודים בעיר, וכן את פעולות הסיוע, פרי יזמתה של הקהילה היהודית המקומית הקטנה, שסייעו להישרדותם של מרבית הפליטים עד סיום מלחמת העולם השנייה.

השרדות בשולי המלחמה

פליטים יהודים-פולנים בברית המועצות במלחמת העולם השנייה

אליענה אדלר

רוב השרידים של יהודי פולין בתקופת השואה היו פליטים בברית המועצות, בעיקר באזורים מרוחקים בסיביר ובמרכז אסיה. מאמר זה מציג את הנסיבות שהביאו מאות אלפי יהודים לאזורי הספר של ברית המועצות. מרבית הפליטים היהודים הפולנים הגיעו לתחומי השלטון הסובייטי בחודשיה הראשונים של מלחמת העולם השנייה בברית המועצות. מהכיבוש הנאצי של מרכז פולין ומערבה. הסובייטים לא היו ערוכים לקליטתם של המוני פליטים, ובחודשים הראשונים של 1940 ניסו לכפות עליהם אזרחות סובייטית ולהרחיקם מגבול תחום השלטון הגרמני, אך סירוב של רבים מהם, שאף נרשמו כדי לחזור לפולין תחת השלטון הנאצי, הביא לגירושם ההמוני מזרחה ביוני 1940. המאמר סוקר את הגלגולים השונים שעברו על הפליטים בתחומי ברית המועצות - תחילה בגולגים של סטלין ואחר כך - בעקבות פלישת גרמניה לברית המועצות - בתנאים טובים מעט יותר, בעיקר ברפובליקות של מרכז אסיה. מרבית הפליטים התגברו על התנאים הקשים והורשו בסוף המלחמה לשוב לפולין, שם התודעו לאימי השואה.

תצלומים של פליטים יהודים בפולין

אורית אדוריאן

מאמר זה מציג ומנתח את סיפור הגירוש והפליטות של שתי משפחות יהודיות בפולין מהפרספקטיבה החזותית. התמונות המוצגות במאמר משמשות טקסט המקור העיקרי ולא רק אילוסטרציה. חלקו הראשון של המאמר עוסק בסיפורה של משפחה יהודית מעיר שדה שהגרמנים גירשו מביתה כבר בשלהי 1939 ושהועברה לעיר ורשה. התצלומים המוצגים כאן הם פרי עבודתם של ארגוני הסיוע היהודים שפעלו למען הפליטים. התמונות חושפות את מצוקת הדיור של בני המשפחה שרוכזו עם פליטים רבים אחרים במבנים ציבוריים - בתי כנסת, בתי מדרש, בתי ספר ועוד - שהוסבו למעונות לפליטים. בהמשך המאמר מוצג סיפורה של משפחה יהודית מווינה שנמנתה עם כאלפיים יהודים שגורשו בפברואר 1941 מבירת אוסטריה לעיירה אופולה לובלסקי שבמחוז לובלין בפולין. ניכר שיהודים אלו מווינה היו שונים מאלפי פליטים יהודים פולנים שהגיעו לאזור מיישובים שונים בסביבה.